महिला शिक्षाको अवस्था र चुनौती

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन
विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष (कोर्ष नं. ५९८)को
आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता
सम्झना कुमारी सुवेदी
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

त्रि.वि. दर्ता नं. ६-१-२३२-००८९-९७ शोधपत्र बुझाएको मिति : २०६९/०९/२२
परीक्षा रोल नं. २१८०१३९/०६८ भाइभा मिति : २०६९/०९/२६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्ष (Ed. CE. ५९८) को आवश्यकता परिपूर्तिका लागि **महिला शिक्षाको अवस्था र चुनौती** शीर्षकको शोधपत्र सम्झना कुमारी सुवेदीले मेरो सल्लाह र निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कन समितिसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

श्री टोलनाथ काफ्ले
शोध निर्देशक
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

मिति : २०६९/०९/२२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत जनता बहुमुखी क्याम्पस इटहरीबाट स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्षको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन मूल विषयको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि सम्झना कुमारी सुवेदीद्वारा प्रस्तुत **महिला शिक्षाको अवस्था र चुनौती** शीर्षकमा तयार पार्नुभएको शोधपत्र स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत गर्नुभएकाले यो शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. श्री टोलनाथ काफ्ले ....
(विभागिय प्रमुख)
उप. प्राध्यापक
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

२. श्री टोलनाथ काफ्ले ....
(शोध निर्देशक)
(विभागिय प्रमुख)
उप. प्राध्यापक
पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

३. प्रा. कुलनरसिंह श्रेष्ठ ....
त्रि.वि. कीर्तिपुर, काठमाडौं
(वाह्य परीक्षक)

मिति : २०६९/९/२६ (१० जनवरी, २०१३)

कृतज्ञताज्ञापन

महिला शिक्षाको अवस्था र चुनौती शीर्षकको यो शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग अन्तर्गत दोस्रो वर्षको Ed ce. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको छ । यस शिलशिलामा विभिन्न विद्वान्, संघ संस्था तथा सहपाठी मित्रहरूबाट उच्चतम सहयोग प्राप्त भएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयारीका क्रममा शीर्षक छनोट, प्रस्तावना लेखनदेखि तयार हुन्जेल सम्म आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गरी आवश्यक निर्देशन, सल्लाह, सुझाव, उपलब्ध गराइ मार्गनिर्देशन गर्नुहुने शोध निर्देशक विभागिय प्रमुख श्री टोलनाथ काफ्लेप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसैगरी यस शोधपत्र तयारीका क्रममा आवश्यक महत्त्वपूर्ण सल्लाह, सुझाव एवम् सहयोग प्रदान गर्नुहुने पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभागका उप-प्राध्यापक राजन शर्माप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा छनोटमा परेका भा.सि.गा.वि.स. वडा नं. २, ४ र ५ का १५-४५ वर्ष उमेर समूहका चौधरी महिलाहरू र सुनसरी जिल्ला इनरुवाका महिला विकासमा आबद्ध महिलाहरूलाई सत्य तथ्य तथ्याङ्क उपलब्ध गराइदिनु भएकोमा धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यसैगरी यस शोधपत्र तयार गर्न सहयोग गर्नुहुने श्री भेषराज गौतम, अनिता पौडेल, विना आचार्य प्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा यस प्रयोगात्मक प्रतिवेदनलाई कम्प्युटर गरी सहयोग गर्ने नेहा कम्प्युटर्स इटहरी-५ की रन्जना अधिकारीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

सम्झना कुमारी सुवेदी
एम.एड.दोस्रो वर्ष

मिति : २०६९/०९/१९

शोधसार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह एम.एड. दोस्रो वर्षको शोधपत्रका लागि तयार गरिएको अध्ययनको शीर्षक "महिला शिक्षाको अवस्था र चुनौती" रहेको छ । महिलाले औपचारिक र अनौपचारिक वा अन्य कुनै माध्यमले प्राप्त गर्ने शिक्षा महिला शिक्षा हो । नारी स्वतन्त्रता र उद्धारका कुराहरू १९६० को दशकबाटै सुरुवात भएको मानिन्छ भने छोरा र छोरी बीचको भेदभाव अन्त्यका लागि १९१० मार्च १० लाई नारी दिवस मनाउने गरेको पाइन्छ । यस अध्ययनका उद्देश्यहरूमा चौधरी महिलाको शिक्षाको अवस्था पत्ता लगाउनु, चौधरी महिलाको शिक्षाको आधारभूत चुनौती पहिचान गर्नु र महिला साक्षरता सुधारका लागि गरिएका प्रयासहरू पत्ता लगाउनु रहेको छ । यस अध्ययनको महत्त्व महिला शिक्षाको अवस्था र चुनौतीको थप अध्ययन गर्न चाहने सरोकारवाला व्यक्तिहरूलाई रहनेछ ।

यो अनुसन्धान सुनसरी जिल्लाको भा.सि.गा.वि.स.को वडा नं. २, ४ र ५ का चौधरी समुदायका (१५-४५) उमेर समूहको प्रत्येक वाडको १० जनाका दरले ३० जना महिलाहरू र महिला विकासमा आबद्ध ५ जना महिलाहरूमा केन्द्रित रहेको छ । यस अनुसन्धानमा तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि गुणात्मक ढाँचा प्रयोग गरी सुविधाजनक, उद्देश्यमूलक तथा संभावनायुक्त नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरिएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनमा अन्तर्वार्ता, प्रश्नावली र दस्तावेज अध्ययन आदिको प्रयोग गरिएको छ । वडा नं. २ का महिलाहरू वडा नं. ४ र ५ का भन्दा बढी साक्षर भएको पाइयो । ३० महिलामध्ये १४ जनाले एस.एल.सी. वा सो भन्दा माथिको औपचारिक शिक्षा प्राप्त गरेको पाइयो भने २५ जना ले साधारण अक्षर लेख्न र चिन्न जानी साक्षर भएको पाइयो । विभिन्न संघ संस्थाले दिएको घरदैलोमूलक शिक्षाले महिलालाई शिक्षामा प्रभाव पारेको पाइएन । सामाजिक तथा पारिवारिक र आर्थिक कारण नै शिक्षा प्राप्त गर्न चुनौती रहेको पाइयो भने विभिन्न संघसंस्था तथा महिला विकासका कार्यक्रमहरूले पनि महिलालाई माथि उकास्न सर्वप्रथम सीपमूलक शिक्षा नै प्रदान गर्दै आइरहेको पनि देखियो । अन्त्यमा उच्च मा.वि.तहसम्म निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गरी पछाडि परेका महिलालाई विशेष शिक्षाको व्यवस्था गर्नु आवश्यक देखिन्छ भने लैङ्गिक समानता, महिला सशक्तीकरणका कार्यक्रमहरू स्थानीय स्तरसम्म सञ्चालन गर्नु जरुरी देखिन्छ । साथै महिलालाई बालविवाह गर्नबाट रोक लगाई महिला शिक्षाका लागि शिक्षा मन्त्रालय तथा विभिन्न संघ संस्थाबाट सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू समयानुसार गर्नका लागि सुझाव दिइन्छ ।

विषयसूची

शीर्षक	पेज
बाह्य पृष्ठ	i
सिफारिस पत्र	ii
स्वीकृति पत्र	iii
कृतज्ञताज्ञापन	iv
शोधसार	v
सङ्क्षिप्त शब्दावलीहरू	vi
विषयसूची	vii
परिच्छेद एक - परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	६
१.३ अध्ययनको औचित्य	८
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	९
१.५ अध्ययनको परिसीमा	९
परिच्छेद दुई - सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	
२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको अध्ययन	१०
२.२ महिला शिक्षासँग सम्बन्धित अध्ययनहरू	१२
परिच्छेद तीन - अध्ययन विधि	
३.१ अनुसन्धान ढाँचा	१६
३.२ जनसङ्ख्या	१६
३.३ नमुना छनोट	१७
३.३.१ जिल्ला छनोट	१७
३.३.२ गा.वि.स. छनोट	१७
३.३.३ चौधरी समुदायका महिलाहरू छनोट	१७
३.३.४ महिला विकासमा आबद्ध महिलाहरूको छनोट	१७
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू	१७
३.५ साधनको निर्माण	१८

३.५.१ अन्तर्वार्ता अनुसूची १८
३.५.२ प्रश्नावली १८
३.५.३ दस्तावेज अध्ययन १८
३.६ साधनको वैधता १९
३.७ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया १९
३.८ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया १९
परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण
४.१ चौधरी महिलाको शैक्षिक अवस्थासम्बन्धी विश्लेषण र व्याख्या २०
४.१.१ शिक्षामा चौधरी महिलाको सहभागिता २०
४.१.२ औपचारिक शिक्षामा चौधरी महिलाको सहभागिता २३
४.१.३ उच्च शिक्षामा चौधरी महिलाको अवस्था २३
४.१.४ महिला शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रम २३
४.२ चौधरी महिलाको शिक्षाका आधारभूत चुनौतीहरू पहिचानसम्बन्धी विश्लेषण र व्याख्या २४
४.२.१ महिला शिक्षाको अवस्था सम्बन्धी चुनौती २४
४.२.२ महिलाहरू शिक्षाबाट वञ्चित हुने कारणहरू २५
४.२.३ शिक्षामा महिला सहभागिता बढाउन महिलाहरूले भोग्नु परेका समस्याहरू २५
४.२.४ महिला सशक्तीकरण सम्बन्धी समस्या २६
४.२.५ महिलाको जीविकोपार्जन सम्बन्धी समस्या २७
४.२.६ महिला शिक्षामा लैङ्गिक विभेदको समस्या २७
४.३ महिला साक्षरताको सुधारका लागि गरिएका प्रयासहरू सम्बन्धी विश्लेषण र व्याख्या २८
४.३.१ महिलालाई शिक्षामा सहभागी गराउन प्रोत्साहन गर्ने माध्यमहरू २८
४.३.२ खुला सिकाइ तथा अनौपचारिक शिक्षा सम्बन्धी समस्या २९
४.३.३ महिला शिक्षाका लागि गरिएको साक्षरता कार्यक्रम ३०
४.३.४ महिला शिक्षाबाट महिलामा आएको व्यवहार परिवर्तन ३१

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ प्राप्ति ३२

५.१.१ चौधरी महिलाको शिक्षाको अवसर सम्बन्धी प्राप्ति ३२

५.१.२ महिला शिक्षाको आधारभूत चुनौतीहरू पहिचान गर्ने सम्बन्धमा ३३

५.१.३ महिला साक्षरताको सुधारका लागि गरिएका प्रयासहरू पत्ता लगाउने सम्बन्धमा दस्तावेज अध्ययनबाट प्राप्त जानकारी ३३

५.२ निष्कर्ष ३४

५.३ सुझावहरू ३६

५.३.१ चौधरी महिलाको शिक्षाको अवस्था सम्बन्धी सुझावहरू ३६

५.३.२ चौधरी महिलाको शिक्षाको आधारभूत चुनौतीसम्बन्धी सुझावहरू ३७

५.३.३ महिला साक्षरताको सुधारका लागि गरिएका प्रयासहरू पत्ता लगाउने सम्बन्धका सुझावहरू ३८

सन्दर्भसूची

अनुसूचीहरू

सङ्क्षिप्त शब्दावलीहरू

आइ.ए.	-	प्रविणता प्रमाणपत्र तह
एम.ए.	-	स्नातकोत्तर तह
एस.एल.सी.	-	विद्यालयीय प्रमाणपत्र
गा.वि.स.	-	गाउँ विकास समिति
टि.भी.	-	टेलिभिजन
नि.मा.वि.	-	निम्न माध्यमिक विद्यालय
भा.सि.	-	भादगाउँ सिनुवारी
यु.एस.ए.	-	युनाइटेड स्टेट अफ अमेरिका
वि.ए.	-	स्नातक तह
वि.सं.	-	विक्रम सम्वत्
त्रि.वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
GAD	-	Gender and Development
UNICEF	-	United Nations Children's Fund
UNESCO	-	United National Education Scientific and Cultural Organization